

Yayın Geliş Tarihi: 31.10.2018
Yayına Kabul Tarihi: 25.11.2018
Online Yayın Tarihi: 20.03.2019
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.477120

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2019, Sayfa: 11-33
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AMBROSE BIERCE'İN ŞEYTANIN SÖZLÜĞÜ YAPITININ TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNDE MİZAH ÖGELERİNİN AKTARIMI

Şule DEMİRKOL ERTÜRK*

Öz

Bu makalede, İngilizceden Türkçeye mizah çevirisi konusu ele alınmakta ve Ambrose Bierce'in Şeytanın Sözlüğü başlıklı yapıtının Türkçe çevirileri incelenerek kaynak metindeki mizah öğelerinin çevirmenler tarafından hangi yöntemlerle Türkçeye aktarıldığı incelenmektedir. Uygulama kısmında yapıtın Türkçedeki dört çevirisinden Özge Duygu Gürkan ve Armağan Ekici tarafından yapılmış olan son iki çeviri incelemeye alınmaktadır. Amaç, çevirmenlerin sundukları çözümleri ve alternatif aktarım yöntemlerini anlamak ve tartışmaya açmaktır. Bunun için özellikle mizah çevirisinde güçlük yarattığı düşünülen sözcük oyunları ile birlikte kültürel, tarihsel, dinî ve edebî göndermelerin çevirisiyle ilgili örnekler incelenmiştir. Sözcük oyunlarının çevirileri incelenirken, kaynak metinde çift anlamlı sözcükler, ses benzerlikleri, yeni üretilen sözcükler ya da mevcut sözcüklerin yeni kullanımları yoluyla üretilen mizahın aktarımına odaklanılmıştır. Dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermeler konusunda ise kaynak metin okurlarının aşına olabilecekleri ancak erek metin okurlarına yabancı gelebilecek göndermelere dikkat edilmiştir. Çevirmenlerin sözcük oyunlarını aktarmak için kimi zaman yeni oyunlar yarattığı; kültürel, tarihsel, dinî ve edebî göndermelerin aktarımında ise ekleme, çıkarma ve dipnot kullanımı gibi yöntemlere başvurduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çeviribilim, Mizah Çevirisi, Sözcük Oyunları, Kültürel Öğelerin Aktarımı.

AN ANALYSIS OF THE TRANSFER OF HUMORISTIC ELEMENTS IN THE TURKISH TRANSLATIONS OF *THE DEVIL'S DICTIONARY* BY AMBROSE BIERCE

Abstract

The present article discusses humor translation from English into Turkish. Examining two different Turkish translations of The Devil's Dictionary by Ambrose Bierce, the article sets out to analyze the methods used by translators for transferring humoristic

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Demirkol Ertürk, Ş. (2019). Ambrose Bierce'in Şeytanın Sözlüğü yapıtının Türkçe çevirilerinde mizah öğelerinin aktarımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (1), 11-33.

* Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, ORCID: 0000-0002-3557-5758, sule.demirkol@boun.edu.tr

elements of the source text into Turkish. The case studies focus on the translations by Özge Duygu Gürkan and Armağan Ekici. The aim is to find out and examine methods used by translators for transferring humor. Comparative examples deal especially with wordplays as well as cultural, historical, religious and literary allusions, as these are thought to be the most challenging aspects of humor translation. Analyses addressing wordplays center on issues related to polysemic words, assonances, newly coined words or unconventional uses of vocabulary. Cultural, historical, religious and literary allusions are examined with special attention to the transfer of the source text elements considered to be unknown in the target culture. It was observed that translators created new wordplays in the target language -when necessary- to replace those of the source text and that they resorted to methods such as additions, omissions and use of footnotes to translate allusions.

Keywords: Translation Studies, Humor Translation, Wordplays, Transfer of Cultural Elements.

GİRİŞ

Mizah çevirisi üzerine yapılan tartışmalarda “çevrilemezlik” kavramı çok sık gündeme gelir (Vandaele, 2011). Tıpkı şiir çevirisinde olduğu gibi, mizahın da “çevrilemez” olduğu ifade edilir. Ancak böyle bir yargı, çeviriden ve çevirmenden neler beklendiğiyle bağlantılıdır. Sadece mizah çevirisinde değil, her türlü çeviride, çevirmen tercihleri doğrultusunda, kaynak metnin bazı özelliklerinin öne çıkarılıp bazılarının dışarıda bırakılabileceği bilinmektedir (Tymoczko, 2000: 24). Mizah çevirisinde de çevirmenler bazı kararlar verir ve kaynak metnin bazı yönlerini vurgularken bazı yönlerini çeviriye aktarmama yoluna gidebilirler. Bu makalede, bu tür kararların, kaynak metnin çevrilemez olduğunu ya da çevirmenin yetersizliğini göstermediği ve çeviri sürecinin bir parçası olduğu görüşünden hareket ederek Ambrose Bierce’in (1842-1914) *The Devil’s Dictionary/ Şeytanın Sözlüğü* başlıklı yapıtının Türkçe çevirilerinde mizah öğelerinin aktarımını inceleyeceğim. Çevirmenlerin kaynak metindeki mizahı Türkçeye taşımak için hangi yollara başvurduğunu, nasıl çözümler ürettiğini gözlemleyeceğim. Buradaki amacım, eksiksiz bir çeviri eleştirisi üretmek ya da nelerin çeviriye aktarılmadığını bulmak olmayacaktır. Tam tersine, çevirmenlerin sundukları çözümleri ve alternatif aktarım yöntemlerini anlamaya odaklanacağım. Bunun için özellikle mizah çevirisinde güçlük yarattığı düşünülen sözcük oyunları ile birlikte kültürel, tarihsel, dinî ve edebî göndermelerin çevirisiyle ilgili örnekleri inceleyeceğim. Çevirmenlerin kaynak metindeki mizahı erek dile taşımak için getirdikleri çözümleri tartışacağım. Çeviri incelemelerine geçmeden önce, mizah kavramının içeriği ve mizah çevirisinin temel özellikleri üzerine yapılmış tartışmaları kısaca gözden geçirmek isterim.

MİZAH KAVRAMI ÜZERİNE

Mizah ve mizah çevirisi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, “mizah” kavramını tanımlamanın ne denli güç olduğu görülür. Jeroen Vandaele de “Çeviride Mizah” başlıklı makalesine (2011) başlarken bu konuya değinir. Mizahı

tanımlamanın “ilk bakışta” kolay görünmesine rağmen son yıllarda mizah çalışmaları alanında yapılan incelemeler sayesinde konunun ne denli karmaşık olduğunun anlaşıldığını belirtir. Vandaele’e göre mizah, ilk bakışta, “eğlenceye, neşeye, içten gelen gülüşe ve kahağaya yol açan şeydir ve kesinlikle insana ait bir olgu” olarak tanımlanabilecek olsa da bu tanım, mizaha oldukça sınırlı bir çerçeveden yaklaşmaktadır (Vandaele, 2011). Mizah ve gülme arasında çok yakın bir ilişki bulunduğu gerçektir, ancak her ikisinin de sadece insana özgü olduğu söylenemez. Mizah, simgelerle düşünebilen gelişmiş bir akıl gerektirmektedir ancak aynı durum gülme için geçerli değildir (Vandaele, 2011). Bazı primatların da gülme becerisi geliştirmiş oldukları kanıtlanmıştır. Bununla bağlantılı olarak Vandaele, gülmenin insanın duygusal tecrübelerini paylaşmasında önemli bir rolü olduğunu ve insan evrimine de önemli bir katkı sağladığını hatırlatır (Vandaele, 2011).

Mizah kuramları psikoanalitik, toplumsal ve bilişsel kuramlar olarak farklı kategorilere ayrılmıştır. Serkan Şener, “Mizahın Dili ve Uyuşmazlık” başlıklı makalesinde, bu farklı kuramların mizaha farklı açılardan yaklaştığını ifade eder ve bu nedenle mizahı açıklama konusunda birbirleriyle karşıtlık içinde olmaktan ziyade birbirini tamamlayıcı işlev üstlendiği görüşünü belirtir (Şener, 2018: 36). Buradan yola çıkarak tümü kapsayıcı bir mizah kuramının ortaya çıkarılabilmesi için tüm bu kuramlarca ele alınan konuların ve hatta daha fazlasının dikkate alınması gerekeceğini vurgular (Şener, 2018: 36).

Psikoanalitik kuram, “rahatlama-release”, “ulvileştirme-sublimation”, “özgürleşme-liberation” ve “ekonomi-economy” gibi kavramlarla birlikte anılır (Attardo, 1994: 47; Şener, 2018: 36). Bu kuram çerçevesine dahil edilen yaklaşımlara göre mizah, “acı veya üzüntü gibi olumsuz duyguların yerini neşe duygusunun almasını sağlayan deneyimler” şeklinde tanımlanır. Cinsellik ve ölüm gibi tabu olarak görülen düşünceleri sansürleyen zihinsel mekanizmaları devre dışı bırakmak için mizah kullanılır (Şener, 2018: 36). Bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden biri, Sigmund Freud’dur. Bu yaklaşım, mizahta sıkça rastlanan cinsellik ve saldırganlıkla bağlantılı yönleri açıklamada çok yararlı olsa da mantığa ya da sözcük oyunlarına dayalı mizahı açıklama konusunda aynı derecede yararlı olmadığı düşünülebilir (Şener, 2018: 36).

Toplumsal kuram, “düşmanlık-hostility”, “aggression-saldırganlık”, “üstünlük-superiority”, “zafer-triumph”, “alay-derision” ve “aşağılama-disparagement” kavramlarıyla anılır (Attardo, 1994: 47; Şener, 2018: 36) ve bu nedenle bu çerçeveyi benimseyen yaklaşımlar “üstünlük kuramları” olarak adlandırılır. Kökenleri Platon’a, Aristoteles’e ve Hobbes’a kadar götürülen bu yaklaşıma göre insanlar başkalarının talihsizliklerine güler. Şakayı yapan kişi, kendini diğerinden üstün bir yerde konumlandırır ve ona karşı bir “zafer” elde eder (Şener, 2018: 36). Vandaele’e göre mizah bu şekilde toplumsal bir işlev kazanır. Mizahtan hoşlananlar kendilerini diğerlerinden üstün görürler ve böylece toplum içinde gruplaşmalar oluşur: Mizahtan anlayanlarla anlamayanlar farklı gruplara ayrışır ve bir hiyerarşi oluşur (Vandaele, 2011).

Bilişsel kuram ise “uyumsuzluk-incongruity” ve “çatışma-contrast” kavramlarıyla birlikte anılır (Attardo, 1994: 47; Şener, 2018: 36). Kant, Schopenhauer ve Koestler gibi yazar ve düşünürler, mizahın temelinde uyumsuzluğun yattığını düşünürler (Şener, 2018: 37). Bu uyumsuzluk, metinde oluşan beklentilerle sonuçta gerçekleşenler arasındaki çatışmadan kaynaklanır. Bu gibi durumlarda bilişsel kurallar yıkılır (Vandaele, 2011). Bununla birlikte bu uyumsuzluk, belirli bir “çözümü-solution” de beraberinde getirir. Bu sayede mizah, saçmalaktan ayrışır. Bununla ilgili olarak Vandaele şu örneği anar: “Doktor evde mi?” diye sorar hasta kısık sesiyle. “Hayır,” diye yanıt verir doktorun genç ve güzel eşi, “Haydi gel içeri.” Burada baştaki “kurgu-set-up” yani bir hastanın doktora gitmesi hikayesi ile doktorun eşinin tepkisi bir uyumsuzluk içindedir, ama olay farklı bir çerçeve içinde düşünüldüğü zaman anlam kazanır (Vandaele, 2011). Uyumsuzluk çözülmüş olur.

Vandaele’nin de belirtmiş olduğu gibi bu farklı kuramlar, bazı açılardan birbirine yaklaşır. Yukarıda anılan örnek, bilişsel kökenli olsa da dinleyiciye bilişsel kapasitesi üzerinden bir toplumsal bir baskı yapar. Dinleyen kişi, bilişsel becerilerini kullanarak üstünlüğü yeniden ele geçirmek durumundadır. Bu nedenle mizah söz konusu olduğunda toplumsal, duygusal ve bilişsel özelliklerin iç içe geçtiği söylenebilir (Vandaele, 2011).

Bierce’ın çevirmenlerinden Armağan Ekici ise, mizahın toplumsal ve evrimsel yönüyle birlikte uyumsuzlukla ilişkisinin peşinden giderken bir şakaya vereceğimiz tepkinin topluluk içinde mi yoksa yalnız mı olduğumuza bağlı olarak değişebileceğini söyler. Ekici’ye göre “topluluk içindeyken, o topluluğun bir parçası olduğumuzu diğerlerine işaret etmek, kendimizi şakanın kurbanı olan neyse ondan üstün gördüğümüz için keyiflenmek ve bu üstünlüğü paylaşmak, utanç verici/rahatsız edici bulduğumuz unsurlarla ‘şakacıktan’ hesaplaşmak, karşımızdakilere değer verdiğimizizi göstermek” için de gülüyor olabiliriz ve bu nedenle topluluk içindeyken “sosyal olarak” güldüğümüz birçok şeye bir başımızayken gülmeyebiliriz ve hatta bu şakaları aslında komik bulmuyor da olabiliriz (Ekici, 2016: 29). Bu denli karmaşık bir etkileşim ağının içinde ortaya çıkan mizah etkisini bir dilden başka bir dile aktarmak için de en az bu denli karmaşık zihinsel süreçlere hâkim olmak gerekeceği şüphesiz. Bu makale kapsamında belirli bir dilsel, kültürel, toplumsal ve tarihsel bağlam içinde üretilen mizah unsurlarının farklı bir dil, kültür, toplum ve tarih bağlamı içinde yeniden üretilmesi süreçleri incelenecektir.

MİZAHIN ÇEVİRİSİ

Mizahın çevirisi söz konusu olduğunda, tıpkı şiir çevirisinde olduğu gibi “çevrilemezlik” akla gelir (Vandaele, 2011). Mizahı çevirmenin güçlüğü özellikle kültürel ve dilsel unsurlardan kaynaklanır. Daha önce de sözü edildiği gibi mizahta uyumsuzluk ve çatışmanın önemli bir yeri vardır. Belirli bir beklentinin oluşturulması ve bu beklentiyle uyumsuz bir sonucun ortaya çıkması ile mizah

oluşur. Bu gibi durumlarda şakayı yapan kişi, dinleyicinin beklentilerini öngörmek durumundadır ve bu beklentiler, kültürle ya da bireylerin bir kültür içinde dahil oldukları gruplarla bağlantılıdır. Ayrıca mizahın bağlantılı olduğu üstünlük oyunu da kültürle yakın ilişki içindedir. Mizahın üstünlük duygusu yaratabilmesi için katılımcıların mizahı bir saldırganlık olarak değil, toplumsal bir oyun olarak görmeyi kabul etmeleri gerekir (Vandaele, 2011). Mizah çevirisi söz konusu olduğunda tüm bu özellikler çevirmenin özel bir çaba göstermesini gerektirir çünkü kaynak kültürdeki beklentiler ve toplumsal uzlaşımın erek kültürdekinden farklı olabileceği açıktır. Vandaele, bununla ilgili olarak parodi ve taklit örneğini verir. Parodinin erek dilde de işlev görebilmesi için alıcıların parodisi yapılan söylem hakkında bir fikir sahibi olması gerekir. Şive taklitleri gibi örneklerde de komik unsurun oluşabilmesi, alıcının bağlamla ilgili bilgi sahibi olmasına bağlıdır. Mizahın oluşabilmesi için gönderici ve alıcının ortak bilgi ve beklentilere sahip olması gerekir. Bu durum, elbette aynı dili konuşan insanlar arasındaki iletişimde de önemli bir unsurdur ancak farklı kültürlerden kişileri iletişime geçiren çeviride özellikle dikkate alınması gerekir. Vandaele, bu konuyla ilgili olarak *üstü örtülü* bilgidен söz eder. Farklı grupların nelerle ya da kimlerle ilgili mizah yapılabileceği konusunda farklı görüşleri olabileceğini belirtir (Vandaele, 2011). Bu nedenle çevirmenler, etik ya politik açılardan bazı mizahî öğeleri çevirmenin uygunsuz olacağını düşünebilir ve bu gibi durumlarda kritik kararlar vermek durumunda kalabilir, hatta çevirmeme kararı da verebilir. Dilsel açıdan bakıldığında, çevirmenin aşması gereken en önemli güçlüklerin düz anlamla beraber yan anlamların da aktarımı, ağız ve lehçelerin diğer dilde karşılıklarının aranması ve sözcük oyunlarının yeniden kurulması olduğu söylenebilir. Bu unsurlar, elbette sadece mizaha özgü öğeler değildir. Mizah odaklı olmayan edebî türlerde de çevirmenin karşısına çıkabilir, ancak mizahın bu öğelere daha büyük bir eğilimi olduğundan söz edilebilir (Vandaele, 2011).

Daha önce de belirtmiş olduğum gibi, bu tür dilsel ve kültürel özellikler nedeniyle mizahın “çevrilemez” olduğu sıklıkla dile getirilmiş ve tartışmaya açılmıştır. Ancak şiirde olduğu gibi mizahta da “çevrilemezlikten” söz ederken yüzeysellikten ve basmakalıplardan uzaklaşmak için çeviri ile ilgili tanımları ve çeviriden neler beklendiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Şakaların ve sözcük oyunlarının çevirisi üzerine çalışan Peter Alan Low da mizahın çevrilemez olduğu görüşüne karşı çıkar (Low, 2011) ve bu iddiaların oluşmasının iki ana nedeni olduğunu ileri sürer: (1) Aynı mizahî özellikleri gösteren karşılıklar bulmak için yeterince çaba göstermeyen çevirmenin yetersizliği ve (2) çeviri kavramına çok dar bir açıdan yaklaşmak ve başarı konusunda gerçeklikle ilişkisi olmayan standartlar ileri sürmek (Low, 2011: 59). Low’a göre çevirinin kaynak metinde bulunanlarla aynı dilsel araçları kullanması gerekmez, aynı şakayı yapması yeterlidir (Low, 2011: 60). Ayrıca kaynak dildeki şakanın aynı derecede gülünç bir şakayla çevrilmesinin de gerekli olmadığını çünkü bu konuda bir ölçüm yapmanın da zor olduğunu belirtir. Mizahı çevirirken mizah olduğu anlaşılacak ve insanları eğlendirme ihtimali olan bir metin üretmek yeterlidir der. Çevirmenlerin kaynak metinden daha eğlenceli bir erek metin üretmeye de hakları olduğunu belirtir (Low, 2011: 60).

Aşağıdaki sayfalarda, bu kuramsal çerçevenin ışığında, Ambrose Bierce’ın *The Devil’s Dictionary/Şeytanın Sözlüğü* başlıklı yapıtının Özge Duygu Gürkan ve Armağan Ekici tarafından yapılmış iki Türkçe çevirisini incelemeye ve çevirmenlerin kaynak metindeki sözcük oyunlarını, dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermeleri aktarma konusunda nasıl çözümler ürettiğini gözlemlemeye çalışacağım. Örnekler üzerinden çevirileri incelemeye geçmeden önce Ambrose Bierce, yapıtı ve Türkçedeki çeviriler hakkında kısaca bilgi aktarmak isterim.

AMBROSE BIERCE VE ŞEYTANIN SÖZLÜĞÜ

Ambrose Bierce, 1842-1914 yılları arasında yaşamış ABD’li bir gazeteci, öykü yazarı, şair ve mizahçıdır. Amerikan iç savaşına katılmış ve çeşitli muharebelerde savaşmıştır. 1964 yılında yaralanarak ordudan ayrıldıktan sonra, daha önceden çirak olarak başladığı gazetecilik mesleğine dönmüş, editörlük yapmış, edebiyat ve eleştiri alanında ürünler vermiştir. En tanınan yapıtlarından biri olan *The Devil’s Dictionary/Şeytanın Sözlüğü*, günümüzde önemli kara mizah klasikleri arasında görülmektedir. Sıradan sözcüklerin mizah yüklü tanımlarının verildiği yapıt, otuz yıla yayılan bir süre içinde yazılmış, öncelikle farklı gazete ve dergilerde parça parça yayımlanmıştır. Kitap formunda ilk baskısı 1906 yılında *The Cynic’s Word Book* başlığıyla gerçekleşmiştir. 1911 yılında yayımlanan daha kapsamlı basımda ise *The Devil’s Dictionary/Şeytanın Sözlüğü* başlığı kullanılmıştır. Bierce’ten çeviriler de yapmış olan çevirmen ve denemeci Armağan Ekici, Bierce’ı “insanlık hâli hakkında [...] şüphecilikğin önemli isimlerinden biri, söylemlerle eylemler arasındaki çelişkileri tekrar tekrar ortaya çıkarmış bir yazar” olarak betimlemekte ve Bierce’ın “görünüşteki mizah yazarlığı kisvesi altında, insanlığın binyıllardır çözemediği (belki de hiç çözemeyeceği) temel felsefi meselelere de dokunmuş” olduğunu belirtmektedir (Ekici, 2016: 32).

Bierce, Türkçeye de çevrilmiş ve bazı çevirileri tekrar tekrar basılmış bir yazardır. Milli Kütüphane kayıtlarına göre Türkçede Bierce’ten yapılan en eski çeviri, Sulhi Dölek’in Türkçesiyle 1992 yılında Altın Kitaplar tarafından basılmış olan *Karanlığın Kahkahası*’dır (Bierce, 1992). Aynı çeviri 1999 yılında İş Bankası Yayınları tarafından tekrar basılmıştır. Daha sonra 2001 ve 2002 yıllarında, İthaki Yayınları tarafından, önce Dost Körpe’nin Türkçesiyle *Yaşamın Ortasından: Askerlerin ve Sivillerin Öyküleri* başlıklı çeviri (Bierce, 2001), ve daha sonra Seher Özbay’ın Türkçesiyle *Keşiş ve Celladın Kızı* (Bierce, 2002) başlıklı çeviri yayımlanmıştır. Her iki çeviri de 2014 yılında tekrar basılmıştır. İthaki Yayınları’ndan sonra Bordo Siyah Klasik Yayınlar da 2004 yılında Alican Azeri’nin Türkçesiyle *İmkânsız Öyküler* başlıklı çeviriyi yayımlamıştır. Bu çeviri de 2008 ve 2012 yıllarında tekrar basılmıştır. Tekrar basımların olması, çevirilerin okurla buluşmuş ve beklenen ilgiyi görmüş olması açısından önemli bir veri sağlıyor. Bu çevirilerin de Türk dili okurları tarafından ilgiyle karşılandığı ve erek dizgede bir yer edindiği söylenebilir. *Şeytanın Sözlüğü* ise tekrar basımları yapılmamış, ama tekrar tekrar çevrilmiş bir kitaptır. Milli Kütüphane’nin online kataloğunda yapıtın Nokta

Kitap (2007) ve Metis Yayınları (2014) tarafından yayımlanmış iki farklı çevirisi görülüyor. Ancak Milli Kütüphane kataloğunda görülmeyen, 2005 yılında Omega Yayınları tarafından hazırlanmış başka bir çeviri daha vardır. Kısa süre önce (2018 yılı mart ayında) Kırmızı Kedi Yayınları da yapıtın kısmi bir çevirisini yayımlanmıştır. Böylece kitap formatında basılmış en az dört farklı çevirinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Omega, Metis ve Kırmızı Kedi tarafından yayımlanmış çeviriler bugün hala piyasada ve ulaşılabilir durumdadır. Nokta Kitap'ın çevirisi ise satışta değil ancak sahaflarda bulmak mümkündür. İlerleyen sayfalarda bu çevirilerle ilgili daha fazla bilgi vermeye çalışacağım ama öncelikle bir yapıtın bir erek dilde birçok yeniden çevirisinin bulunmasının önemine dikkat çekmek istiyorum. Bir yapıtın bir dile farklı yeniden çevirilerinin bulunmasının birçok nedeni olabilir (Venuti, 2004; Tahir Gürçağlar, 2008; Koskinen & Paloposki, 2010) ve bu nedenler kaynak metnin içsel özelliklerinden çok yeniden çevirilerin yayımlandıkları bağlamla ilişki içindedir (Tahir Gürçağlar, 2008). Yeniden çevirilerin ardında kimi zaman ilk çevirinin eskimesi, okunurluğunu kaybetmesi gibi nedenler yatarken kimi zaman da ideolojik nedenler yer alabilir. Önceki çevirilerde bazı eksiklerin ya da “yanlış yorumların” tespit edilmesi de yeniden çeviriye başvurmak için bir neden olabilir. Bir yapıt, yeni bir okur kitlesine yönelik olarak da yeniden çevrilebilir (Tahir Gürçağlar, 2008).

Ancak bu makalede, *Şeytanın Sözlüğü*'nün Türkçede neden birden fazla çevirisi olduğu sorusunu tartışmaya açmaksızın dikkatimi son iki çeviriye yönlendirerek mizah çevirisinde kullanılan yöntemleri gözlemlemeye çalışacağım. Bu çerçevede, özellikle çevirmen Özge Duygu Gürkan'ın imzasını taşıyan ve 2014 yılında Metis Yayınları tarafından basılmış üçüncü çeviriye odaklanarak ve kimi zaman da tartışmamı Armağan Ekici'nin kısmi çevirisinden bazı maddelerin çevirisiyle destekleyerek çevirmenlerin, kaynak metindeki mizahî öğeleri Türkçeye nasıl aktardığını gözlemlemeye ve mizah çevirisi alanında profesyonel çevirmenler tarafından kullanılmakta olan bazı yöntemleri tespit etmeye çalışacağım. Buradaki amacım, eksiksiz bir çeviri eleştirisi yapmak ya da “çeviri hatalarını” ortaya çıkarmak olmayacak. Mevcut çeviriler arasından özellikle bu iki çeviriye odaklanmayı seçmemin nedeni de bu çevirmenlerin sundukları yaratıcı çözümleri ve farklı aktarım yollarını gözlemlemek istememdir. Burada inceleyeceğim örneklerin, mizah çevirisi üzerine yapılan derslere ve daha sonra yapılabilecek daha kapsamlı kuramsal çalışmalara katkısı olacağını umuyorum.

TÜRKÇEDE ŞEYTANIN SÖZLÜĞÜ

Yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, *Şeytanın Sözlüğü*'nün dört farklı Türkçe çevirisine ulaşabildim. İlk çeviri, 2005 yılında Cemal Atıla'nın Türkçesiyle Omega Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitap, özellikle sinema yazılarıyla tanınan ve fantastik edebiyat, bilimkurgu, korku edebiyatı ve okültizm üzerine yazılar kaleme almış olan Giovanni Scognamillo imzalı bir giriş yazısıyla sunulmuştur okura. Çevirmen Cemal Atıla ise İngilizceden Türkçeye ve Kürtçeye

çeviriler yapan üretken bir çevirmendir, ayrıca Geoaktif Kültür ve Aktivizm merkezinin kurucusudur. Omega Yayınları dışında, Altın Kitaplar, Kaos Yayınları, Say Yayınları için de Türkçeye çeviriler yapmıştır. Çoğunlukla düşünce ve felsefe üzerine kitaplar çevirmiştir.

2007 yılında Nokta Kitap tarafından basılan ikinci çeviride ne yazık ki çevirmen adı verilmemiştir. İç kapakta editör, redaktör ve kapak tasarımcısının isimleri belirtilmiş olduğu halde çevirmenin isminin hiçbir yerde geçmemesi şaşırtıcı bir özellik olarak çıkıyor karşımıza. Böyle bir durum, ortak bir çevirinin söz konusu olabileceğini ve farklı maddelerin farklı çevirmenler tarafından yapılmış olması olasılığını akla getiriyor, ancak bu konuda da bir bilgi verilmediği için kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.

Metis Yayınları tarafından 2014 yılında basılan yeniden çeviri, Özge Duygu Gürkan tarafından yapılmıştır. Gürkan bu çevirinin başına kısa bir not ekleyerek çeviride benimsediği yollar hakkında okura bilgi vermiştir. Gürkan, öncelikle çevirinin “kapsamlı bir seçki” olduğunu ifade ediyor. Bazı maddelerdeki sözcük oyunlarını Türkçeye aktarmanın mümkün olmadığını ve maddeleri bu oyunları aktarmadan çevirmenin de bir anlam taşımayacağını düşündüğü için bazı tanımları elemiş olduğunu belirtiyor. Ayrıca bazı maddeleri de kültür ve zaman farkından dolayı esprilerini yitirmiş olmaları nedeniyle çeviriye almadığını ifade ediyor. Öte yandan kaynak metinde sıfat olarak verilen bazı maddeleri isme ya da isimleri fiile çevirdiği durumların da olduğunu açıklıyor. “Bunların dışında yazarın diline ve kitabın ruhuna olabildiğince sadık kalmaya çalıştım -umarım başarabilmişimdir,” diye bitiriyor notunu (Gürkan, 2014: 9). Gürkan, Altı Kırkbeş Yayınları ve Metis Yayınları için çeviriler yapmıştır ve Metis Yayınlarında editör olarak da görev almıştır. John Berger, Ursula K. Le Guin ve Elizabeth Harrower gibi yazarlardan çeviriler yapmış deneyimli ve üretken bir çevirmendir.

Kırmızı Kedi Yayınları tarafından 2018 yılında basılan ve Armağan Ekici tarafından yapılmış olan yeniden çeviri ise, daha önce 2004 ve 2005 yıllarında *geceyazısı* ve *kitap-lık* dergilerinde yayımlanmış kısa seçkilerin bir araya getirilmesinden oluşuyor. Bierce’in bazı epigramlarının çevirisiyle birlikte sunulan kitap “Epigramlar ve Şeytanın Sözlüğü’nden Okkalı Maddeler” başlığını taşıyor. Ekici, James Joyce’tan *Ulysses*, Lewis Carroll’dan *Alice’in Harikalar Diyarındaki Maceraları* ve Raymond Queneau’dan *Biçem Araştırmaları* başlıklı yapıtları da çevirmiş deneyimli bir çevirmen ve deneme yazarıdır.

Aşağıdaki bölümlerde son iki çeviriye odaklanarak kaynak metindeki mizahî unsurların erek dile aktarılmasında izlenen yolları gözlemlemeye ve incelemeye çalışacağım.

SÖZCÜK OYUNLARINA DAYALI MİZAHIN ÇEVİRİSİ

Bu bölümde Armağan Ekici ve Özge Duygu Gürkan'ın çevirilerinden seçtiğim örneklerden yola çıkarak, kaynak metindeki sözcük oyununa dayalı mizahın çeviride nasıl aktarıldığını gözlemlemeye çalışacağım. Kaynak metinden yapılan alıntılarını kısaca KM şeklinde göstereceğim. Armağan Ekici'nin çevirisini EM-E (erek metin- Ekici) kısaltmasıyla, Özge Duygu Gürkan'ın çevirisini EM-G (erek metin- Gürkan) kısaltmasıyla anacağım. Daha önce de ifade etmiş olduğum gibi amacım eksiksiz bir çeviri incelemesi ya da eleştirisi sunmak değildir. Bunun yerine, çevirmenlerin kaynak metindeki çeşitli sözcük oyunlarını aktarmak için metne nasıl müdahale ettiğini, hangi farklı yöntemleri geliştirdiğini görmeye çalışacağım. Eksiklikler ya da “yanlış yorumlar” bulmaya çalışmayacağım. Öte yandan, incelediğim çeviriler kısmi oldukları için aynı maddelerin çevirisini her iki çeviride de bulmak mümkün olmadığı durumlarda sadece bir çeviri üzerinden incelememi sürdüreceğim. Bunu yaparken, mizah çevirisinin nasıl “imkânsız” olduğunu değil nasıl başarıyla yapılabildiğini gösteren örneklerle odaklanacağım. Sözcüklerin çift anlamlılığın ve yerleri değiştirilerek tekrar kullanılmalarına dayalı bir örnekle başlamak isterim:

KM: Architect, n. One who drafts a plan of your house, and plans a draft of your money. (Bierce, 1999: 17).

EM-E: Mimar, a. Evinizin planını temize çekerken cüzdanınızı temizlemeyi planlayan adam. (Bierce, 2018: 70). (Çev. Armağan Ekici).

EM-G: mimar, i. Evinizin planını tasarlayan ve finansal tasarımlarınızı baltalamayı planlayan kişi. (Bierce, 2014: 153). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımdaki mizah, çift anlamlılığa dayalı bir sözcük oyunuyla kurulmuştur. “Drafting a plan” ve “planning a draft” ifadeleri içinde “draft” ve “plan” sözcüklerinin yerleri değiştirilmiş ve sözcükler farklı anlamlarıyla kullanılmıştır. Böylece mimar, hem ev için yeni bir mimari çizimin (plan) taslağını (draft) hazırlayan hem de ev sahibinin parasını cebine indirmeyi (draft) tasarlayan (plan) kişi olarak tanımlanmaktadır. Buradaki oyunu sözcüğü sözcüğüne Türkçeye aktarmak mümkün görünmüyor. Çevirmenlerin bu nedenle, bu sözcük oyununu Türkçede yeniden kurmanın farklı yollarını aramış olduğu görülmektedir.

Armağan Ekici, “evinizin planını temize çekmek” ve “cüzdanınızı temizlemeyi planlamak” ifadelerini kullanarak “temizleme” ve “plan” sözcüklerinin düz ve mecazi anlamlarına dayanan bir sözcük oyunu hazırlamış ve mizahı bu şekilde erek dile taşımıştır. “Plan” sözcüğünün, önce mimari çizim anlamında kullanılmış olduğu görülmektedir. Daha sonra da geleceğe dönük fikirler üretmek anlamındaki “planlamak” fiilinin kökü olarak tekrar görülüyor. “Temiz” sözcüğü de iki farklı anlamıyla çıkıyor karşımıza. Öncelikle “temize çekmek” kalıbı içinde daha sonra da “cüzdanınızı temizlemek” ifadesi içinde mecazi anlamıyla kullanılıyor. Çevirmenin Türkçedeki farklı ifade yollarına başvurarak benzer bir mizah üretmeye çalıştığı ve sözcük oyununu bu yolla Türkçeye aktardığı görülüyor.

Özge Duygu Gürkan'ın ise “evinizin planını tasarlamak” ve “finansal tasarıları baltalamayı planlamak” ifadeleri aracılığıyla “plan” ve “tasarı” sözcüklerinin farklı anlamlarını devreye sokmuş olduğu görülmektedir. Bu çeviride “plan” öncelikle yine mimari çizim anlamında kullanılmış ve daha sonra “planlamak” fiili içinde tekrarlanmıştır. Ancak “plan tasarlamak” ifadesindeki sözcüklerin yeri aynı İngilizcede olduğu gibi yer değiştirildiği zaman Türkçede istenen anlama ulaşamadığı için ikinci kısma bazı eklemeler yapılması gerektiği anlaşılıyor. Bunun için çevirmenin, sadece “tasarı” yerine “finansal tasarı” ve sadece “planlamak” yerine “baltalamayı planlamak” ifadelerini seçmiş olduğu gözlemleniyor. Böylece sözcük oyununu benzer bir yapıyla Türkçeye aktarmış ve mizahı kaynak dildekine benzer bir şekilde Türkçede yeniden üretmiş olduğu anlaşılıyor. Armağan Ekici'nin çevirisinden, yine sözcük tekrarına ve çift anlamlılığa dayalı bir örnek daha vermek isterim:

KM: Witch, n. 1. An ugly and repulsive old woman, in a wicked league with the devil. 2. A beautiful and attractive young woman, in wickedness a league beyond the devil. (Bierce, 1999: 238).

EM-E: Cadı, a. [1.] Şeytan'la şer ortaklığı yapan yaşlı ve çirkin bir kadın. [2.] Şer konusunda şeytana bile pabucunu ters giydirebilecek genç ve güzel bir kadın. (Bierce, 2018: 30). (Çev. Armağan Ekici).

Bu maddede, Türkçede “cadı” olarak karşılanan “witch” sözcüğünün iki farklı tanımı verilirken hem sözcüğün farklı kullanımları üzerinden hem de “wicked” ve “league” sözcüklerinin tekrarlanması ve farklı anlamlarıyla kullanımları üzerinden mizah üretiliyor. Ayrıca gençlik ve güzellik ile yaşlılık ve çirkinlik arasında bir karşıtlık kuruluyor.

İlk tanımda masallardan tanıdığımız yaşlı cadı anlatılırken ikinci tanımda cazibeli fakat kötücül bir genç kadın betimleniyor. İngilizcede “witch” sözcüğü her iki anlamı da taşımaktadır. Hem masallardaki kötü niyetli cadı için kullanılır hem de özellikle Amerikan İngilizcesinde, günlük kullanımda “baştan çıkaran büyüleyici kadın ya da kız” anlamı kazanmıştır.¹

İlk tanımda kullanılan “to be in league with someone” ifadesi birisiyle birlikte kötü bir iş yapmak için birlikte hareket etmek anlamı taşır. “Wicked” sözcüğü ise kötü ve insanlara kasıtlı bir şekilde zarar veren kişileri ya da onların davranışlarını nitelemek için kullanılan bir sıfattır. Bu ilk tanımda cadı, kötü bir niyetle şeytanla iş birliği yapan yaşlı ve çirkin bir kadın olarak gösteriliyor.

İkinci tanım, birincisiyle tam bir karşıtlık kurarak başlıyor ve cadıyı yaşlı ve çirkin değil, genç ve güzel bir kadın olarak betimliyor. İlk tanımdaki sözcükler tekrar kullanılıyor ancak farklı anlamları öne çıkıyor. “Wicked” sözcüğü, İngilizcede ilk tanımda görüldüğü gibi öncelikle kötü davranışlar sergileyen kişiler için kullanılıyor olsa da kötü fakat bir şekilde hoş giden davranışları betimlemek için de kullanılır.

¹ Collins Dictionary https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/witch_1

Muziplik ve cazibe ile de ilişkisi vardır. Burada genç ve güzel bir kadından bahsedildiği için kötü davranışların bir cazibe ile birlikte geldiği anlaşılıyor. Öte yandan bu güzel kadın, kötü davranışlar konusunda şeytandan da ileri giden bir kişi olarak betimleniyor. Burada “league” sözcüğü tekrar kullanılıyor fakat farklı bir anlamı öne çıkıyor. “League” İngilizcede aynı zamanda bir uzunluk ölçüsünü de ifade eder. Bu sözcüğün kullanımıyla güzel kadının şeytanı kötülükte kilometrelerce geride bıraktığı söyleniyor.

Türkçede, İngilizcedekine benzer bir şekilde, aynı sözcüğün farklı anlamlarıyla kullanımına dayalı bir sözcük oyunu yapmak mümkün olmayınca çevirmenin farklı bir sözcük oyunu ortaya koyma yoluna gittiği anlaşılıyor. Kaynak metinde “wicked” ve “league” sözcüklerinin tekrarlanması yoluyla iki tanım arasında kurulan bağın, çeviride “şer” sözcüğünün tekrarlanmasıyla kurulduğu gözlemleniyor. “Şer” sözcüğü, farklı anlamlarla kullanılmış olmasa da, iki tanım arasındaki bağı kurma işlevini yerine getiriyor. Böylece genç kadın/yaşlı kadın arasındaki karşıtlık belirginlik kazanıyor. Ayrıca mizah etkisini artırmak için kaynak metinde bulunmadığı halde çeviride bir deyim kullanılmış olduğu görülüyor. Çevirmenin burada başvurduğu “şeytana pabucunu ters giydirmek” deyimini, hem kaynak metinde söyleneni Türkçeye aktarmış hem de sözcük oyununu geliştirdiği için Türkçe tanımdaki mizah etkisini arttırmıştır. Çevirmen buradaki mizahı Türkçeye aktarılırken, kaynak dilde başvurulan yolu birebir izlememiştir ama benzer yollarla aynı etkiyi yaratma yoluna gitmiştir. Özge Duygu Gürkan’ın çevirisinde “fortune” sözcüğüyle yapılan oyunu aktarmak için bulduğu çözüm de dikkate değer:

KM: Gipsy, n. A person who is willing to tell your fortune for a small portion of it. (Bierce, 1999: 97).

EM-G: falcı, i. Kısmetinizi -bir kısmına el koymak suretiyle- size söylemeye razı olan kişi. (Bierce, 2014: 73). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Kaynak metindeki tanımda “fortune” sözcüğünün İngilizcede taşıdığı iki farklı anlama dayalı bir oyun kurulmuştur. “Fortune” sözcüğü öncelikle “servet” olarak tanımlanır, ama aynı zamanda “talih” anlamı da taşır. Bu anlamıyla alındığında kişinin gelecekte başına gelecekleri ifade eder. Burada “gipsy” size gelecekte haber veren ve buna karşılık servetinizin bir kısmını almak isteyen bir kişi olarak tanımlanır. Çevirmen Özge Duygu Gürkan’ın da benzer bir oyun yapmak için Türkçede bu iki anlamı da karşılayabilecek bir sözcük aradığı ve “kısmet” sözcüğünde karar kıldığı anlaşılıyor. “Kısmet”, Kubbealtı Lugatı’nda öncelikle “Takdir edilmiş olan şey, nasip” olarak tanımlanmaktadır. Hem bir kişiye çizilmiş yolu hem de o kişinin elde edebileceklerini ifade etmektedir. Bu nedenle “kısmet” sözcüğü, “fortune” sözcüğününkine benzer bir çift anlamlılık barındırmaktadır. Her zaman böyle karşılıklar bulmak mümkün olmasa da burada çevirmenin iki dil arasındaki bir benzerliği ortaya çıkardığı ve mizahı benzer bir sözcük oyunuyla Türkçeye aktardığı görülüyor.

Bu tanımla ilgili olarak üzerinde durulması gereken başka bir unsur da madde başının çevirisidir. Burada çevirmen tarafından “falcı” olarak karşılanan “gipsy” (ya da “gypsy”) sözcüğü aslında İngilizcede “Çingene” demektir. Yazar, Çingeneyi tanımlarken yaygın ve basmakalıp Çingene imgesiyle bütünleşmiş uğraşlardan birinden yola çıkıyor ve Çingeneyi bir falcı olarak betimliyor. Bununla birlikte fal baktığı kişinin yüklü miktarda parasını almak isteyen bir kişi olarak da gösteriyor Çingeneyi. Günümüz perspektifinden düşünüldüğünde bütün bir halkı paragöz falcılar olarak tanımlamanın doğru olmayacağı açıktır. Böyle bir konunun mizah unsuru yapılması ise ayrımcılık olarak yorumlanabilecektir. Çevirmenin de bunları düşünmüş olduğu ve toplumsal ilişkiler konusunda yazardan daha titiz bir yaklaşım benimseyerek madde başını “Çingene” olarak değil “falcı” olarak aktarmayı uygun bulduğu anlaşılıyor.

Aşağıdaki örneklerde, çevirmen Özge Duygu Gürkan’ın, kaynak metindeki ses oyunlarını ve yeni üretilen sözcükleri aktarmak için bulduğu çözümleri incelemeye çalışacağım. Ekici’nin çevirisi kısmi bir çeviri olduğu için bu maddelerin hepsini iki çeviride de bulmak ne yazık ki mümkün değil. Olduğu durumlarda iki çeviriyi karşılaştırarak çevirmenlerin farklı tercihlerini de tartışmaya katacağım.

KM: Alligator, n [...] From the notches on his back the alligator is called a sawrian. (Bierce, 1999: 14).

EM-G: Amerikan timsahı, i [...] Sırtındaki kertikler nedeniyle timsah kertenkele sınıfına dahildir. (Bierce, 2014: 22). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Kaynak metinde “Alligator” sözcüğünün tanımı içinde bir sözcük oyununa başvuruluyor. İngilizcede kertenkele türü sürüngenler için kullanılan “saurian” sözcüğü “sawrian” olarak değiştiriliyor. Böylece Amerikan timsahının sırt dokusuyla “testere” / “saw” arasında bir bağlantı kuruluyor ve gerçekte var olmayan bir tür adı üretiliyor. Türkçede ise, çevirmen Özge Duygu Gürkan’ın böyle bir yeni sözcük üretmemiş ama dilde zaten var olan bir benzerlikten yararlanmış olduğu gözlemleniyor. Kubbealtı Lugatı’na göre “kertenkele” sözcüğü “kerten” ve “keler” sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur ve “kerten” sözcüğünün kökeni bilinmemektedir. Ancak “kerten” sözü, ses olarak “kertik” sözcüğüne çok yakındır. Çevirmen de bu benzerlikten yola çıkarak kaynak metinde olmayan bir ses oyunu kuruyor çevirisinde. Kaynak metinde olduğu gibi yeni bir tür adı yaratmıyor ama kaynaktaki gibi kasıtlı bir saptırma yapıyor. Ses benzeşmesine dayanarak gerçekte var olmayan bir bağlantı kuruyor ve bu aykırılığa dayalı bir mizah üretiyor.

Aşağıdaki örnekte ise Bierce yine bir sözcük oyununa başvuruyor. Bu sefer yeni bir sözcük üreterek değil ama aynı kökü barındıran iki sözcüğü peş peşe kullanarak:

KM: Day, n. A period of twenty-four hours, mostly misspent. This period is divided into two parts, the day proper and the night, or day improper- the former devoted to sins of business, the latter consecrated to the other sort. These two kinds of social activity overlap. (Bierce, 1999: 49).

EM-G: gün, i. Çoğu boşa harcanan yirmi dört saatten oluşan zaman dilimi. Bu zaman dilimi ikiye ayrılır: asıl gün ve gece (yani asılsız gün). Bunlardan ilki iş hayatının günahlarına, diğeri ise öteki türden günahlara vakfedilir. Bu iki tür sosyal etkinlik kimi zaman çakışır. (Bierce, 2014: 83). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

EM-E: Gün, a. Çoğu boşa geçirilen yirmi dört saatten oluşan bir süre. Bu süre ikiye ayrılır – gündüz, ya da asıl gün, ve gece, yani sahte gün. Birincisi iş ile ilgili günahlara ayrılmışken ikincisi öbür türlü günahlara vakfedilmiştir. Bu iki içtimai aktivite birbirleriyle kesişirler. (Bierce, 2018: 50). (Çev. Armağan Ekici).

Bu örnekte “proper” ve “improper” sözcükleri peş peşe kullanılıyor ve bir sözcük oyunu yaratılıyor. “Proper” sıfatı İngilizcede öncelikle “uygun” ve “doğru” gibi anlamlar taşır. Buradaki tanımda olduğu gibi başka bir sözcüğün ardından geldiğinde ise söylenen sözün en önemli, en merkezi kısmının kastedildiği ifade edilmiş olur. Burada da “gün”/“day” sözcüğünden söz ederken ardına eklenen “proper” ifadesi, söze “asıl gün” yani Türkçede kullandığımız haliyle “gündüz” anlamı katıyor. “Improper” sıfatı ise, “proper” sıfatının tersine “uygunsuz”, “yanlış”, “sahte” gibi anlamlar taşıyor. Bununla birlikte “improper” sözcüğünün, “proper” sözcüğü gibi başka bir sözcüğün ardına getirilerek kullanıldığı bir yapı yok. Kaynak metinde Bierce, sözcüğü böyle bir yapı içinde kullanarak dilin sınırlarını zorluyor ve yeni bir yapı üretiyor.

Çevirmen Özge Duygu Gürkan’ın, çevirisinde benzer bir oyun yapmak istediği ve bunun için “asıl” ve “asılsız” sıfatlarına başvurduğu görülüyor. Çevirmen, böylece hem aynı kökten türeyen iki sözcüğü peş peşe kullanarak benzer bir etki yaratmış oluyor hem de “asılsız gün” ifadesiyle Türkçede yaygın olmayan bir kullanım örneği veriyor. Bierce gibi yeni bir yapı üretmiyor ama kaynaktakine benzer aykırı bir dil kullanımı örneği sunmayı başarıyor. Armağan Ekici’nin ise bu kısmın çevirisinde dilsel bir oyun yapmadığı görülüyor. “Asıl gün” ve “sahte gün” ifadelerini kullanarak düz anlam düzeyinde bir karşılıklı karar kıldığı anlaşılıyor.

Özge Duygu Gürkan’ın, kaynak metinde Bierce tarafından üretilen sözcükleri çevirirken, kaynak dildekine benzer yöntemler kullanarak Türkçede yeni sözcükler üretme yoluna gittiği ve bu sayede kaynak metindekine benzer bir mizah etkisi yaratmaya çalışmış olduğu görülüyor. Aşağıda bu konuyla ilgili iki örnek sunulmaktadır.

KM: Gunpowder, n. [...] presented him with a sack of gunpowder, representing it as the seed of the *Flashawful flabbergastor*, a Patagonian cereal of great commercial value, admirably adapted to this climate. [...] (Bierce, 1999: 102).

EM-G: barut, i. [...] büyük bir ticari değere sahip olan ve bu iklime hayranlık verici bir şekilde uyum sağlamış bulunan *pattadanak gümbürdek* adında bir Patagonya tahılının tohumu olduğunu söylediği bir çuval dolusu barut vermişti. [...] (Bierce, 2014: 32). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımda hayali bir tohumun ismi olarak “*Flashawful flabbergastor*” sözü üretilmiştir. Bu söz üretilirken İngilizce sözlükte kolayca bulunabilen “flash”,

“awful” ve “flabbergast” sözcükleri kullanılmıştır. “Flashawful” sözcüğü, “parlamak” ve “şimşek çakması” gibi anlamlar taşıyan “flash” sözcüğü ile “berbat” ve “korkunç” gibi anlamlar taşıyan “awful” sözcükleri yan yana getirilerek üretilmiştir. “Flabbergastor” sözcüğü ise “şaşkına çevirmek” ve “hayrete düşürmek” gibi anlamları olan “flabborgast” fiiline yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. Ayrıca benzer seslerin tekrarlanmasıyla da ayrı bir oyun yapılarak işin içinde bir iş olduğunu anlatan bir etki yaratılmıştır. Çevirmenin de Türkçede benzer bir oyun yapmak ve yeni bir sözcük üretmek istediği anlaşılıyor. Bunun için konuşma dilinde yer alan ve TDK derleme sözlüğünde “birdenbire, ansızın” olarak tanımlanan “pattadanak” sözü ile “çok gürültülü” anlamında kullanılan “gümbür gümbür” ifadesinden yola çıkarak kendi ürettiği “gümbürdek” sözünü yan yana getirmiş olduğu görülüyor. Kaynak metindeki sesleri kullanmasa da başka seslerin tekrarlanması yoluyla o da kaynak metindekine benzer bir düzenbazlık, aldatmaca etkisi yaratıyor. Türkçede yeni bir sözcük yaratırken kaynak dilde kullanılan sözcüklerin düz anlamlarının peşinden gitmek yerine benzer bir etki yaratmak amacıyla sözlük anlamı farklı olan sözcükler kullanıyor. Benzer bir yöntem “Edebiyat” maddesinde de başvurmuş olduğu görülüyor:

KM: Literature, n. The collective body of the writings of all mankind, excepting Hubert Howe Bancroft and Adair Welcker. Theirs are Illiterature. (Bierce, 1999: 152).

EM-G: edebiyat, i. Tüm insanlığın yazdığı eserlerin yekûnu – Hubert Howe Bancroft ve Adair Welcker’inkiler hariç. Onlarinkiler Cahiliyat. (Bierce, 2014: 62). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımda Bierce, “literature” / “edebiyat” sözcüğüyle karşıtlık oluşturacak şekilde “il-” önekini kullanarak “illiterature” sözcüğünü üretiyor. “Il-” öneki, “l” ile başlayan sözcüklerin karşıt anlamlısını üretmek için kullanılan bir ektir yani Bierce burada yeni bir sözcük üretirken dilin kurallarını da uygun bir şekilde kullanıyor. Burada ürettiği “illiterature” sözcüğü, edebiyatla karşıtlık kurarken “cahil” ve “okuma yazma bilmeyen” anlamına gelen “illiterate” sözcüğünü de hatırlatıyor. Çevirmen Gürkan, Türkçede benzer bir karşıtlık oluştururken Türkçeye geçmiş bulunan “namevcut”, “nataman” sözcüklerindeki na- yapısını ya da “gayriciddi” ve “gayriahlaki” sözcüklerindeki gayri- yapısını kullanarak bir sözcük üretmek yerine “illiterate” sözcüğünün etkisini yakalamak için “cahil” sözcüğünden yola çıkıyor ve “edebiyat” sözcüğüyle uyaklı olacak şekilde “cahiliyat” sözcüğünü üretiyor. Böylece hem sözcük oyununu hem de kaynak metindeki alayı erek dilde yeniden üretmiş oluyor.

Yukarıda verdiğim örneklerde, çevirmenlerin sözcük oyunlarını aktarma konusunda nasıl çözümler ürettiklerini göstermeye çalıştım. Amacım kapsamlı bir çeviri eleştiri yapmak olmadığı için sadece dikkat çekici çözümlerin üretildiği örneklere odaklandım ve aynı yöntemlerin tüm kitap boyunca uygulanıp uygulanmadığını gözlemlemeyi hedeflemedim. Aşağıdaki bölümde, Özge Duygu Gürkan’ın çevirisini dikkate alarak dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermelerin

çevirisinde çevirmenin nasıl bir yaklaşım benimsediğini, hangi durumlarda dipnot kullanımını gerekli bulduğunu ve hangi durumlarda göndermelerden vazgeçmeye karar verdiğini anlamaya çalışacağım.

DİNİ, KÜLTÜREL, TARİHSEL VE EDEBİ GÖNDERMELER

Sözlüğün birçok maddesinde mizahın dinî ve kültürel öğelere ya da güncel olaylara gönderme yaparak oluşturulduğu görülüyor. Edebi göndermeler ve parodiler de bazı maddelerdeki mizahın oluşmasında önemli rol üstleniyor. Bu gibi göndermeler yoluyla yapılan bir mizahın erek kültür içinde de etkili olması için söz konusu göndermelerin okur tarafından anlaşılması elbette çok önemli. Aradan geçen zaman içinde güncel olayların sürekli değişmesi ya da kaynak metnin yazıldığı dönemde gündemde olan bir konunun zamanla unutulması gibi sebeplerle yüz yıl önce yazılmış bir yapıtın tekrar baskılarında, aynı dilin okuru için de bazı göndermeleri takip etmek zor olabilir. Bu nedenle bazı yapıtların aynı dildeki yeniden basımlarda da editörler devreye girerek metnin yazıldığı dönemdeki güncel olaylarla, kültürel ya da edebî göndermelerle ilgili okura bilgi verir, ayrıntılı açıklamalar ekler. *Şeytanın Sözlüğü*'nün David E. Shultz ve S.T. Joshi editörlüğünde yapılan 1999 baskısı da bunlardan biri (Bierce, 1999). Bu baskıda editörlerin, kitabın son kısmına uzun açıklamalar ekleyerek meraklı okurlara yardımcı olma yoluna gitmiş oldukları görülüyor. Hem Bierce'in parodisini yaptığı bazı şiirlerin özgün hallerini veriyor hem de gerektiğinde o dönemde gündemde olan bazı tartışmaları hatırlatıyorlar. Çeviride de okurun bazı maddelerdeki mizahı kavrayabilmesi için bu tür açıklamalar çok gerekli olabilir. Armağan Ekici, kısmî olan çevirisinde bu gibi açıklamalar getirmemiştir ama Özge Duygu Gürkan, bazı yerlerde dipnotlar ekleyerek okura bazı konularla ilgili bilgi aktarmayı gerekli görmüştür. Aşağıdaki sayfalarda Gürkan'ın dinî ve kültürel öğeleri ve güncel konuları işleyerek ya da edebî göndermeler yoluyla yapılan mizahı Türkçeye aktarırken nasıl çözümler ürettiğini gösteren bazı örneklere yakından bakmak istiyorum.

Çevirmen Özge Duygu Gürkan, Shultz ve Joshi'nin yaptığı gibi kitabın sonuna uzun açıklamalar eklemiyor ama çok gerekli gördüğü durumlarda bazı kısa dipnotlar ekleyerek okura özellikle dinî ve kültürel göndermelerle ilgili bilgi vermeyi tercih ediyor. Aşağıda, dinî göndermelerin açıklandığı iki örnek sunmak isterim.

KM: Neighbor, n. One whom we are commanded to love as ourselves, and who does all he knows how to make us disobedient. (Bierce, 1999: 169).

EM-G: komşu, i. Kendimiz gibi sevmemiz emredilen* ve emre itaatsizlik etmemiz için elinden gelen her şeyi yapan kişi.

* "Komşunu kendin gibi seveceksin." (Markos 12:31) -çn. (Bierce, 2014: 130). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

KM: Grass, n. All flesh. (Bierce, 1999: 100).

EM-G: ot, i. İnsan soyu.*

* Tevrat İşaya 40:6 ve İncil 1. Petrus 1:24-25'teki "İnsan soyu ota benzer" ifadesine gönderme -çn. (Bierce, 2014: 168). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Yukarıdaki iki örnekten özellikle ikincisinde, kutsal kitap göndermesini bilmeyen bir okurun mizah ögesini bulmak bir yana tanıma anlam vermesi de son derece zor olacaktır. Ancak "komşu" maddesinin tanımında okur, "sevmemiz emredilen" ifadesini görünce bu emrin yüce bir emir olacağını dipnot olmadan da çıkarabilir. Yine de çevirmenin bu konuda okurun işini kolaylaştırmak istediği anlaşılıyor.

Çevirmen, okurun kaynak metindeki göndermeleri ve mizahı kavraması için sadece dinî konularla ilgili açıklamalar getirmiyor. Ayrıca kaynak metnin yayımlandığı dönemde ABD'de tanınan ancak bugün Türkçe çevirinin okuruna yabancı olabilecek bazı yazar ve düşünürler hakkında da bilgi veriyor. Örneğin "On emir" maddesinde ismi geçen Robert Ingersoll hakkında dipnotla bir açıklama yapma gereği duymuş:

EM-G: On Emir, i. [...] Yapmayacaksın resimler ve putlar / sonra Robert Ingersoll* hepsini haklar. [...]

*Robert G. Ingersoll (1833-1899) Amerikalı siyasetçi ve hatip. Engin kültürüyle ve agnostizmi savunmasıyla tanınır. ç.n. (Bierce, 2014: 166). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bununla birlikte çevirmen, tanımın içinde verilen bilgilerin mizahı anlamak için yeterli olduğu bazı durumlarda fazladan bilgi eklemiyor. Aşağıdaki örnekte, Britanyalı ekonomist Malthus'un (1766 - 1834) ve Kral Hirodes'in isimleri geçmektedir. Malthus'la ilgili gönderme, tanımın içeriğinden anlaşılabilirdi için çevirmen bu konuda bir dipnot düşmeyi gerekli görmüyor ama Hirodes'le ilgili bilgiye sahip olmadan mizahın nereden kaynaklandığı anlaşılacağı için çevirmen bu konuda dipnotla açıklama getiriyor:

EM-G: Malthusçu, s. Malthus'la ya da öğretisiyle ilgili. Malthus nüfusun yapay yollardan sınırlanması gerektiğine inanıyordu, ama sonunda lafta peynir gemisinin yürümediğini anladı. Malthus'çu fikirlerin en pratik savunucularından biri Yahudiyeli Hirodes'tir*, ama aslında bütün meşhur askerler aynı düşünce yapısına sahiptir.

*Hirodes (MÖ 74- MÖ 4), Roma İmparatorluğu tarafından atanmış bir Yahudi kralı. Matta İncili'ne göre, ileride Yahudilerin kralı olacak bir bebeğin (İsa) doğum haberini alması üzerine, tahtını kaybetmemek için Beytullahim'deki iki yaşından küçük bütün erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir. -çn. (Bierce, 2014: 146). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Çevirmenin dipnot konusunda abartıya kaçmamaya ve okuru açıklamalara boğmamaya çalıştığı anlaşılıyor. Olmazsa olmaz açıklamaları eklemek ve bağlamın

yardımcı olduğu durumlarda okuma sürecine fazla müdahale etmemek istediği görülüyor. Ayrıca çevirmenin edebî göndermeler ve parodilerle ilgili de açıklama yapmama yoluna gittiği gözlemleniyor. Örneğin “humorist”/“mizahçı” maddesinde Bierce hem dinî bir göndermede bulunuyor hem de bir parodiye başvuruyor. Çevirmen Gürkan’ın, dinî göndermeyi kısa bir dipnotla açıkladığı, ancak parodiyle ilgili açıklama getirmemeyi tercih ettiği görülüyor. Maddenin Türkçe çevirisini aşağıda paylaşmak isterim:

EM-G: Mizahçı, i. Firavun’un taş yüreğini yumuşatıp onu kolayca İsrail halkını en içten dilekleriyle salıvermeye ikna etmiş olabilecek bir musibet.*

İşte zavallı mizahçı! Muzdarip zihni kalabalıkta

komiklikler buluyor kasvete meyilli olsa da. [...]

(Alexander Poke)

*Eski Ahit’e göre Yehova, Firavun’u İsrail halkını azat etmeye ikna etmek için Mısır’a on musibet göndermişti. -ç.n. (Bierce, 2014: 153-154). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu tanımın çevirisinde, kaynak metindeki dinî gönderme dipnotla açıklanmıştır ancak tanımı takip eden şiirle ilgili bir açıklama getirmemiştir. Oysa Bierce burada İngiliz şair Alexander Pope’un (1688 - 1744) “An Essay on Man” şiirindeki üslubunun bir parodisini sunmaktadır (Shultz & Joshi, 1999: 312). Pope’la ilgili gönderme, aslında şairin ismi küçük bir değişikliklerle verilerek daha açık hale getirilmiştir ama parodinin çevirisi söz konusu olduğunda işler daha da karmaşıklaşır. Çevirmen kaynak dilde parodisi yapılan şiiri mi dikkate alacaktır yoksa (yapıt daha önce Türkçeye çevrilmişse) mevcut Türkçe çeviriyi mi? Parodiyi bunlarla ilişkilendirmeden tek başına değerlendirerek çevirmek nasıl bir sonuç verir? Erek dil okurları kaynak dildeki şiire ya da bunun varsa Türkçe çevirilerine aşına değilse ve hatta şairin yapıtları erek dizgeye daha önce hiç girmediyse bu parodinin çevirisi erek dizgede nasıl bir işlev taşıyacak, mizah nasıl oluşacaktır? Bu konuyla ilgili sorular daha da arttırılabilir elbette ancak bunlara örneklerden bağımsız bir yanıt aramak yerine çevirmenlerin bu gibi durumlarla nasıl baş ettiklerini anlamaya çalışmak iyi bir yol olabilir. Buradaki örnekle ilgili olarak Pope’ın Türkçede yaygın olarak tanınmadığı söylenebilir çünkü Milli Kütüphane kataloglarında sadece 2006 tarihli bir çevirisi bulunuyor (*Bukleye Tecavüz*, çev. Nazmi Ağıl, YKY). Belki de bu nedenle çevirmen Gürkan’ın, göndermeyi ve parodiyi ikinci planda bırakarak şiirin içindeki mizahî unsurları İngilizcedeki bağlantılarından bağımsız aktarmayı tercih etmiş olduğu anlaşılıyor. “Önlük” maddesi içindeki Thomas Gray parodisi ve “hava durumu” maddesi içindeki Alfred Tennyson parodisi konusunda da çevirmenin aynı yolu benimsemiş ve herhangi bir not eklememiş olduğu görülüyor. Söz konusu şairler, Türkçe çevirilerine kolayca erişilebilen isimler olmadıkları için böyle bir durumda kısa bir dipnot eklemek de mizahın erek dile aktarılması için yeterli olmayacaktı. Bu nedenle çevirmenin sadece bilgi veren ama mizaha katkıda

bulunmayan bir dipnotla okuru yormak yerine bu etkiyi aktarmamayı tercih etmiş olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte çevirmenin, Türkçede de oldukça iyi tanınan ve yapıtları Türkçeye tekrar tekrar çevrilmiş olan Shakespeare'e yapılan göndermelerle ilgili olarak dipnot kullanma yoluna gitmiş olduğu gözlemleniyor. Bu kısa dipnotlar, mizah etkisinin oluşturulması açısından bir işlev görüyor. Bir örnek paylaşmak isterim:

KM: Bedlam, n. A house whose inmates are all poets – “of imagination all compact.” (Bierce, 1999: 24).

EM-G: tımarhane, i. Sakinleri “kuvvetli bir hayal gücüne” sahip şairlerden oluşan hane.* * “Deli, âşık ve şâir / Hepsi kuvvetli bir hayal gücüne sahiptir.” Shakespeare, *Bir Yaz Gecesi Rüyası* -ç.n. (Bierce, 2014: 214). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Burada çevirmenin eklediği dipnot olmasaydı, göndermeyi bilmeyen okur, tanımdaki şakanın nereden kaynaklandığını anlamayacak ve tanıma bir anlam veremeyecekti. Ancak aşağıdaki örnekte çevirmenin başvurduğu yol, yukarıda incelenen örneklerde gözlemlenen yaklaşımların dışında kalıyor:

EM-G: Kaybetmek, i. Sahip olduğumuz -ya da olmadığımız- bir şeyden mahrum kalmak. Bu ikinci anlama örnek olarak, yenilgiye uğrayan bir aday için “seçimi kaybetti” deriz; aynı şekilde, şair Gilder* -o seçkin adam- için “Aklımı kaybetti” cümlesini sarf ederiz. Aşağıdaki meşhur mezar yazıtındaysa kelime daha meşru olan önceki anlamıyla kullanılmıştır:

H'nin külleri yatıyor burada uzun zamandır,
onu kaybetmek bizim ebedi kazancımızdır;
zira kendisi tüm gücüyle ayakta olduğu sırada,
onun kazandıklarını biz kaybediyorduk daima.

*Richard Watson Gilder (1844 - 1909), Amerikalı şair ve editör. -ç.n. (Bierce, 2014: 123). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Burada “kaybetmek” fiilinin kullanımları, İngilizcedeki “lose” fiilinin kullanımlarını her seferinde karşıladığı için çeviri açısından şanslı bir durum olduğu söylenebilir. Art alan bilgisi ve dipnot kullanımıyla ilgili konuda ise, az önce ifade ettiğimiz gibi, öncekilerle uyumsuz bir yaklaşım dikkat çekiyor. Burada adı geçen Richard Watson Gilder'in şair ve editör olduğu bilinmese de sözcük oyunu anlaşılabilir ve bağlama bakarak Gilder'in kaynak dizge içinde ismi bilinen bir kişi olduğu tahmin edilebilirdi. Dipnot da zaten bundan daha fazla bir bilgi aktarmıyor okura. Bununla birlikte çeviride “H” olarak aktarılan isim, kaynak metinde “Huntington” olarak çıkıyor karşımıza. Kitabın İngilizcedeki 1999 baskısının editörleri, kitap sonundaki açıklamaları kapsamında bu kişiyle ilgili bazı bilgiler aktarıyorlar. Buna göre Collis P. Huntington (1821 - 1900), o dönemin önde gelen dört demiryolu yatırımcısından biridir. 1896 yılında, daha önce devletten aldığı

kredilerin geri ödemesi konusunda büyük bir ek süre istediği sıralarda Bierce kendisini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir (Shultz & Joshi, 1999: 321). Bu tanımda Gilder ile ilgili dipnot kullanmak yerine Huntington ile ilgili kısa bir açıklama getirmek, Bierce'in politik ve toplumsal tepkisini ifade etmek için mizahı nasıl kullandığının anlaşılmasını sağlayabilir ve mizahın aktarımı konusunda yardımcı olabilir. Ancak elbette çevirmen, kararlarını burada yaptığımız çıkarımlardan farklı değerlendirme süreçleri sonucunda vermiş olabilir. Öte yandan çeviri süreçlerinde çevirmenler asla yalnız değildirler. Çevirenin ismiyle yayımlanan bir kitapta, editörlerin ve redaktörlerin ya da danışmanların da önemli katkıları vardır. Burada tespit edilen çeviri yaklaşımı ve yöntemleri içinde, çeviri sürecinde devreye giren farklı kişilerin kararlarını bir arada gördüğümüzü de aklımızda bulundurmalıyız. Sonuç kısmına geçmeden önce, çevirmenin dinî, kültürel ve tarihî göndermeleri tamamen çeviriden çıkarma yoluna gittiği bir örneği incelemek isterim.

KM: DULLARD, n. A member of the reigning dynasty in letters and life. The Dullards came in with Adam, and being both numerous and sturdy have overrun the habitable world. The secret of their power is their insensibility to blows; tickle them with a bludgeon and they laugh with a platitude. The Dullards came originally from Boeotia, whence they were driven by stress of starvation, their dullness having blighted the crops. For some centuries they infested Philistia, and many of them are called Philistines to this day. In the turbulent times of the Crusades they withdrew thence and gradually overspread all Europe, occupying most of the high places in politics, art, literature, science and theology. Since a detachment of Dullards came over with the Pilgrims in the *Mayflower* and made a favorable report of the country, their increase by birth, immigration, and conversion has been rapid and steady. According to the most trustworthy statistics the number of adult Dullards in the United States is but little short of thirty millions, including the statisticians. The intellectual centre of the race is somewhere about Peoria, Illinois, but the New England Dullard is the most shockingly moral. (Bierce, 1999: 61).

EM-G: mankafa, s ve i. Yazıda ve hayatta hüküm sürmekte olan hanedanın üyelerine verilen isim. Mankafalar Âdem'le birlikte gelmiş ve hem sayıca çok hem de gürbüz yapılı olduklarından dünyanın yaşanılabilir kısımlarını işgal etmişlerdir. Güçlerinin sırrı darbelere karşı duyarsızlıklarında yatar; onları kalın bir sopayla okşadığımızda yavan bir ifadeyle gülerler. Kökenleri Hödükistan'a dayanan Mankafalar, ahmaklıkları tarım mahsullerini kurutunca açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalarak bu toprakları terk etmişlerdir. Haçlı Seferlerinin çalkantılı zamanlarında yavaş yavaş Avrupa'nın her yerine yayılarak siyaset, sanat, edebiyat, bilim ve teolojideki yüksek makamların çoğunu işgal etmişlerdir. Mankafaların bir kısmı *Mayflower* gemisindeki yolcularla birlikte yeni kıtaya gelip de buranın gayet yaşanılabilir olduğunu gördükten sonra, sayıları doğum, göç ve katılım yoluyla hızla artmıştır. Güvenilir istatistiklere göre ABD'deki yetişkin mankafaların sayısı - istatistikçiler dahil- otuz milyona yakındır.*

*Sözlüğün yazıldığı yıllarda ABD nüfusu 60 milyon civarındaydı. -ç.n. (Bierce, 2014: 147). (Çev. Özge Duygu Gürkan).

Bu maddenin çevirisinde, tarihsel, kültürel ve dinî bazı göndermelerin silinmiş ve kaynak metnin biraz kısaltılmış olduğu gözlemleniyor. Çeviriye daha yakından bakmak isterim: Bu tanımda ismi geçen Mayflower gemisi, 1920 yılında İngiltere’den Amerika kıtasına göç ederek burada İngilizlerin ikinci başarılı kolonisini kuran ve Pilgrim Atalar ya da Pilgrimler olarak tanınan Püriten İngilizleri taşımış olduğu için ABD tarihinde önemli bir yere sahiptir. “Pilgrim” sözcüğü, İngilizcede, kutsal bir yere dinî amaçlarla bir ziyaret yapan kimseler için kullanılmaktadır. Burada da dinî gerekçelerle göçen ve yeni bir yerleşim kuran önderler söz konusudur. Kaynak metinde, geminin yolcularından “Pilgrims” olarak söz edilmektedir. Çeviride, Mayflower gemisi ve yolcularının özelliği hakkında bir bilgi verilmiyor. Çevirmen Gürkan, bununla ilgili bir dipnot ekleme gereği görmemiş. Çeviri metnin okuru, daha önceden geminin adını duymamışsa burada Avrupa’dan ABD’ye giden herhangi bir gemiden söz edildiğini düşünebilir. Ancak çevirmen geminin Amerika kıtasında gittiğinin anlaşılması için metne “yeni kıta” ifadesini eklemiştir. Kaynak metin öncelikle ABD’li okurlara hitaben ABD’li bir yazar tarafından kaleme alınmış olduğu için metindeki “came over” ifadesi, geminin ABD’ye gittiğinin anlaşılmasına yetiyor. “Gemi geldi” denildiği zaman, söyleyenin bakış açısı dikkate alındığında, geminin söyleyenin bulunduğu yere gitmiş olduğu anlaşılıyor. Çeviride ise bu bilgiyi okura daha rahat iletmek için çevirmenin küçük bir ekleme yapmış olduğu ve “yeni kıtaya gelip” ifadesini bu nedenle çevirisine katmış olduğu anlaşılıyor. Ancak geminin tarihsel ve kültürel özelliği hakkında bir bilgi vermemeyi tercih ettiği görülüyor.

Aynı tanımın içinde ayrıca “Boeotia”, “Philistia”, “Philistines” ve “Peoria” gibi başka özel isimler de geçmektedir ve bunlar da “Ahmakların” yeryüzüne yayılması hikayesi açısından önemlidir. Tanıma göre “Dullards”/ “Ahmaklar”, Adem’den beri yeryüzündedir ve Batı medeniyetinin gittiği ve benimsediği her yerden geçmiştir ve hepsinde kendini göstermiştir. “Boeotia”, “Philistia” ve “Peoria” da bunlar arasındadır ancak bu özel isimlerin çeviriye aktarılmamış olduğu görülüyor. “Boeotia”, Azra Erhat’ın *Mitoloji Sözlüğü*’nde “Boiotia” olarak anılmakta ve Yunanistan’da bir bölge olduğu belirtilmektedir (Erhat, 1997: 312). Çeviride “Boeotia” özel isminin “Hödükistan” olarak çevrildiği ve böylece anlatının hayali bir evrene taşındığı anlaşılıyor. Aynı yaklaşımla paralel bir şekilde Philistia” ve “Philistines” isimlerinin de atlanmış olduğu gözlemlenmektedir. Collins Sözlüğü’ne göre “Philistia” eski Filistin’de bir bölgedir. “Philistines” ise “Philistia’da yaşayan ve Yahudilerle sürekli savaşan Sami olmayan bir halka mensup kişiler” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca ilk harfi küçük yazıldığında “görüşleri ve beğenileri açısından son derece dar kafalı ve kendini beğenmiş, kültürel ve estetik değerlere sahip olmayan ve bunları önemsemeyen” anlamı taşıdığı belirtilmektedir. Bu özel isimler ve taşıdıkları anlamlar ve göndermeler, çeviride yer almıyor. Tanımın son cümlesinde yer alan “Peoria”, “Illinois”, ve “New England” isimlerinin de çeviriden çıkarılmış olduğu görülüyor. Burada çevirmen, günümüz bağlamını dikkate alarak, adı geçen yerlerde yaşayan kişilere “mankafa” dememek için bu yola gitmiş olabilir. Tüm göndermeleri tek tek dipnotla açıklaması

durumunda, dipnotun tanımdan daha uzun olacağını ve mizah etkisinin de bu nedenle kaybolacağını düşünmüş olması da çok mümkün.

Bununla birlikte çevirmenin kültürel, tarihsel ve coğrafi bağlamları çevirinin dışında bırakırken farklı bir konuyla ilgili dipnot düşmeyi gerekli görmüş olduğu gözlemleniyor. Tanımın son kısmında ABD'de yaşayan "Mankafaların" yaklaşık sayısı verilmektedir. Bu sayının anlamlı olabilmesi için bütünle kıyaslanması gerekeceğini düşünen çevirmen dipnot kullanımına başvurarak metnin yazıldığı dönemdeki ABD nüfusuyla ilgili bir bilgi eklemiştir. Çevirmenin dipnotta verdiği bilgi sayesinde okur, tanım içinde ABD nüfusunun yarısının "Mankafa" olduğunun iddia edildiğini anlamış oluyor. Bu bilgi okurun kolayca ulaşabileceği bir bilgi değildir ve mizahta oran/orantısızlık önemli bir rol oynayabildiği için burada komik unsurun ortaya çıkması amacıyla dipnota başvurulmuş olduğu sonucuna ulaşılabilir.

SONUÇ

Bu makalede, Ambrose Bierce'in *Şeytanın Sözlüğü* başlıklı yapıtının Türkçedeki son iki çevirisine odaklanarak çevirmen Özge Duygu Gürkan ve Armağan Ekici'nin kaynak metindeki mizahi unsurları Türkçeye aktarmak için izledikleri yolları gözlemlemeye çalıştım. Özellikle sözcük oyunlarının ve dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermelerin bulunduğu kısımlara odaklanarak çevirmenlerin ürettikleri çözümleri inceledim. Çift anlamlılığa dayalı sözcük oyunları konusunda çevirmenlerin Türkçede kaynak dildekine benzer oyunlar yapma yoluna gittiğini ve öncelikle Türkçede de yine çift anlamlı sözcükler araştırdığını ve kullandığını gözlemledim. Benzer bir çift anlamlılığın Türkçede bulunmadığı durumlarda kaynak dildekine benzer bir oyun üretmek için çeviriye kaynak metinde bulunmayan bazı sözcükler eklemiş olduklarını gördüm. Kaynak dilde yeni üretilen sözcükler ya da mevcut sözcüklerin kaynak dil içinde aykırı ya da yenilikçi kullanımlarının söz konusu olduğu durumlarda çevirmenlerin de Türkçede benzer şekilde yeni sözcükler ürettiğini ve yine benzer şekilde aykırı ya da yenilikçi kullanımlara yöneldiğini tespit ettim. Bu gibi durumlarda, sözcüklerin sözlük anlamlarıyla sınırlı kalmak yerine kaynak metinde yapılan oyunun bir benzerini üretmeyi tercih ettiklerini gözlemledim. Dinî, kültürel, tarihsel ve edebî göndermeler konusunda Özge Duygu Gürkan'ın kimi zaman kısa dipnotlara başvurduğunu, ama çok uzun açıklamalar vermekten kaçındığını gördüm. Bu dipnotları sadece mizahın anlaşılması için göndermelerin kavranmasının gerekli olduğu durumlarda kullandığını gözlemledim. Ancak özellikle edebî göndermeler konusunda, Türkçe çevirinin okuru için anlamlı olmayacak, yapıtları Türkçede yeterince tanınmayan yazarlarla ilgili göndermeleri ya da parodileri açıklamak için uzun dipnotlar kullanmadığını, bunları sadece dilsel özellikleriyle çevirip gerisini daha meraklı okurun kendisine bırakmış olduğunu tespit ettim. Bununla birlikte kaynak metinde yer alan ancak toplumsal açıdan sorunlu olabilecek ve ayrımcılık sayılabilecek bazı yorum ve göndermeleri de çevirisinin dışında bırakmış olduğunu gözlemledim. Bu iki çeviri birlikte değerlendirildiğinde, kuralcı bir yaklaşım

çerçevesinde belki de çevirisi “imkânsız” gibi görülebilecek mizah örneklerinin, deneyimli çevirmenlerin getirdikleri yaratıcı çözümlerle Türkçeye başarılı bir şekilde aktarılmış ve kaynak metindeki mizahın erek dilde yeniden üretilmiş olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Attardo, S. (1994). *Linguistic theories of humor*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Bierce, A. (1992). *Karanlığın kahkahası*. Çev. Sulhi Dölek. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Bierce, A. (1999). *The unabridged Devil's dictionary*. Haz. David E. Shultz & S.T. Joshi. Athens & London: The University of Georgia Press.
- Bierce, A. (2001). *Yaşamın ortasından: Askerlerin ve sivillerin öyküleri*. Çev. Dost Körpe. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bierce, A. (2002). *Keşiş ve celladın kızı*. Çev. Seher Özbay. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bierce, A. (2005). *Şeytanın sözlüğü*. Çev. Cemal Atıla. İstanbul: Omega Yayınları.
- Bierce, A. (2007). *Şeytan'ın sözlüğü*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Bierce, A. (2014). *Şeytanın sözlüğü*. Çev. Özge Duygu Gürkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bierce, A. (2018). *Epigramlar ve şeytanın sözlüğü'nden okkallı maddeler*. Çev. Armağan Ekici. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Ekici, A. (2016). Ambrose Bierce ve şeytanın sözlüğü. *IAN Edebiyat*. 6, 32-34.
- Erhat, A. (1997). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gürkan, Ö. D. (2014). Çevirmenin notu. *Şeytanın sözlüğü*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Koskinen, K & Paloposki, O. (2010). Retranslation. Y. Gambier ve L. van Doorslaer (Der.), *Handbook of translation studies online*, <https://benjamins.com/online/hts/articles/ret1>, (Erişim tarihi: 30.10.2018).
- Low, P. A. (2011). Translating jokes and puns. *Perspectives: Studies in Translatology* 19 (1), 59-70.
- Pope, A. (2006). *Bukleye tecavüz*. Çev. Nazmi Ağıl. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Shultz, D. E. & Joshi, S.T. (1999). Notes. David E. Shultz & S.T. Joshi. (Der.), *The unabridged Devil's dictionary* içinde (ss. 271-348). Athens & London: The University of Georgia Press.

Şener, S. (2018). Mizahın dili ve uyuşmazlık. *Bilim ve Gelecek*, 169, 35-39.

Tahir Gürçağlar, Ş. (2008). Retranslation. M. Baker ve G. (Der.), *Routledge encyclopaedia of translation studies* içinde (ss. 232-235). London ve New York: Routledge.

Tymoczko, M. (2000). Translation and political engagement. activism, social change and the role of translation in geopolitical shifts. *The Translator* 6 (1), 23-47.

Vandaele, J. (2011). Humor in translation / Çeviride Mizah. Çev. A. Akbatur & M. Savcı. *Handbook of Translation Studies Online*. <https://benjamins.com/online/hts/articles/hum1>, (Erişim tarihi: 23 Ekim 2018).

Venuti, L. (2004). Retranslations: The creation of value. K. Faull (Der.) *Translation and Culture* içinde (ss. 25–38).